

Л.І. Синявська

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Україна

РОСІЙСЬКІ УРЯДОВІ ІНІЦІАТИВИ ЩОДО ПЕРЕСЕЛЕНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ТА ЇХНЯ РЕАЛІЗАЦІЯ у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Робота присвячена комплексному аналізу причин міграційних рухів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. як елементу русифікаторської політики російського уряду, яка повинна була сприяти поступовому підкоренню власне українських земель у другій половині ХІХ ст.

Промисловий переворот на території України в ХІХ ст. відбувався в умовах по-жвавлення міграційних та урбанізаційних процесів. Це зумовлювало зміни в етнічному складі населення, насамперед міського. Як стверджували радянські дослідники, політична свідомість та згуртованість робітничого класу України зростала саме завдяки припливу російських робітників, які «за рівнем свого політичного розвитку стояли вище робітників України» [1, с. 5]. Саме міграція росіян в Україну прискорювала русифікацію. У дореволюційній літературі як причини тогочасних міграційних рухів називалися малоземелля внаслідок природного зростання чисельності населення та засобів його існування, великі податки, низький культурний рівень селянства, інстинкт росіян до переселення [2], [3]. До цього радянські науковці додавали наявність у центральних районах Росії пережитків кріпацтва, які швидше вдавалося подолати на Півдні України та відносно швидке розповсюдження тут сільськогосподарських машин та механізмів [4, с. 17-18], [5].

Метою даної статті є аналіз переселенської політики російського уряду як інструменту русифікації України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Високий рівень русифікації спостерігався у великих промислових центрах. За переписом 1897 р. в Києві з 244 723 чол. 54,4% становили росіяни і лише 22,1% українці, в Одесі частка українського населення ледве досягала 16%. Такою самою була частка українства в промислових центрах Донбасу та на Півдні України [6, с. 15]. У деяких містах Донецько-Криворізького басейну, Катеринославської, Херсонської, Київської губерній переважало російське населення. Так, у Миколаєві росіян було 66,3%, українців – 7,5%, у Харкові – відповідно 62,8 і 9,2%. У Донбасі приблизно 70% робітників були вихідцями із великоросійських губерній. У Київській губернії було 37,5% робітників-українців, робітників-росіян – 20,5%, у Полтавській відповідно 74,5% і 0,7%, у Харківській – 61,4 і 33,1, у Херсонській – 17,6 і 41,4, у Катеринославській – 27,9 і 50,4, у Таврійській – 12,2 і 45,5% [7, с. 4].

В цілому наприкінці ХІХ ст. частка росіян серед населення України становила 12%. Це були переважно робітники-гірники, металурги та адміністративні службовці [8, с. 278]. Іншими дослідниками називається ще більш високий відсоток загальної кількості росіян. Радянський історик О. Нестеренко зазначав свого часу, що наприкінці 90-х років ХІХ ст. в середньому по Україні кількість робітників-українців складала 28,2%, а кількість робітників-росіян становила близько 70% [1, с. 5]. На кінець ХІХ ст. в Україні нараховувалося понад 8 тис. різних промислових підприємств, де працювали понад 300 тис. робітників [9, с. 60]. У 1890 р. газета «Киевлянин» констатувала, що внаслідок переселення росіян до України панівною мовою півночі та південного сходу губернії є мова російська [10].

Велика кількість промислових робітників, у тому числі і росіян, працювала переважно у східних та південних районах України. У центральній частині України співвідношення кількості робітників і селян суттєво відрізнялося. Так, у Подільській губернії на рубежі ХХ ст. проживало 4 млн 191 тис. чол., з них 8,8% у містах, 91,2% в селах [11, с. 94]. Великі міста Поділля не мали значної кількості промислових підприємств, а ті, що існували, були невеликими. Так, у Кам'янці-Подільському було 15 невеликих підприємств [12, с. 10]. А у Проскурові – 8 підприємств [12, с. 4].

Підприємці були зацікавлені здебільшого у новоприбулих заробітчанах, оскільки їм важче було покинути роботу. Тому на заводи Бобринських, Браницьких, Терещенків найчастіше наймали робочу силу в тому числі і з більш віддаленої Орловської губернії [13, с. 37]. Причому у випадку хвороби чи каліцтва робітники не мали практично шансів на отримання допомоги [14, с. 2, 5-6]. Найменше платили жінкам (4 – 6 крб.) [15, с. 3], а іноді робітникам взагалі можна було не платити зарплати, користуючись їх правовою необізнаністю і обманюючи їх [16, с. 385]. Значно кращим було становище кваліфікованих робітників, які отримували близько 100 крб. на місяць, безкоштовні квартири, освітлення, опалення [17, с. 1]. Певна частина найманців через трагічні випадки отримували травми або гинули, причому робітників, які через отримання травм втратили працездатність, підприємці відразу ж розраховували [18, с. 193].

Ще один напрямок міграційної політики відноситься до земельного фонду України. Початок експансії російського дворянства належить до часів царювання Катерини II. Саме вона своєю царською милістю щедро заохочувала російське дворянство, даруючи йому в довічне користування українські землі. Із запровадженням кріпосного права це дворянство ставало міцною опорою царизму в Україні. Крім того, соціально-економічне становище, яке склалося на Півдні України вже у пореформений період, зумовило перетворення цього регіону в місце активної колонізації.

Процес захоплення українських земель російськими поміщиками активно підтримувався урядом. Цар заявляв про своє прагнення до якнайскорішого обрусіння Південно-Західного краю, тобто Правобережжя, і спонукав місцевого генерал-губернатора до вжиття рішучих заходів, які б могли прискорити цей процес [19, с. 2-55]. Відповідно до думок Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора, майбутній спокій залежить від більшого чи меншого проникнення до нього «російського начала». Жодні засоби не можуть настільки сильно сприяти обрусінню краю, як заміна польських власників у селах та містах особами російського походження [19, с. 9]. Головним засобом, який мав забезпечити обрусіння Південно-Західного краю та укріплення його зв'язків із іншими частинами імперії, вважалося збільшення тут числа російських землевласників [19, с. 24]. Як відзначала М.А. Якименко, величезна армія малоземельних та безземельних селян з Росії майже чатувала кожен десятина землі, що потрапляла на ринок [20, с. 55]. Але у той же час російський уряд турбувався про переселення тільки тих росіян, які вважалися цілком благонадійними і могли посилити вплив російського самодержавства у краї. У першу чергу до таких осіб відносили російських дворян, яких уряд розглядав як основну підтримку свого панування [2, с. 24-25].

Відповідно до вказівок уряду банки мали полегшувати росіянам купівлю землі, причому від них для отримання земельного кредиту вимагалася лише застава, яку могли собі дозволити навіть дрібні землевласники [21, с. 4]. Метою царату, як вказувалося у справі щодо Проекту продажу казенних земель особам російського походження, було заохотити до переселення в край якомога більшої кількості росіян [19, с. 2]. Це в свою чергу мало сприяти посиленню російського впливу на підкорених територіях [19, с. 5].

За даними О. Білобровець, у 1860-х роках кількість маєтків росіян на Правобережній Україні зростає з 1,7% до 9%, було відібрано 144 маєтки, земельна власність яких становила 132 тис. десятин [22, с. 31].

Позитивною характеристикою особи, яка купувала землю, була її національність – «росіянин». Так, наприклад, на пільгових умовах без дотримання черги одержала свідоцтво про купівлю землі від генерал-губернатора Південно-Західного краю дружина колезького радника Катерина Клименко, яка придбала 300 дес. землі [23, с. 3]. У тому ж році так придбали землю мешканці с. Шершні Вінницького повіту [24, с. 231] та Літинського повіту. З такою ж позитивною резолюцією у той час і характерною припискою – «Росіянин. Політично благонадійний» – надсилається прохання відставного колезького реєстратора С. Вусатого про дозвіл на купівлю 500 дес. землі.

Характерною ознакою розвитку сільського господарства України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. було значне поширення використання найманої праці. Важливе значення у цьому процесі відіграла реформа 1861 р., яка, з одного боку, звільнивши селян від кріпосної залежності, змусила поміщиків вести своє господарство за допомогою найманих робітників, а з іншого – не наділивши селян необхідною кількістю землі, змусила їх шукати додаткових заробітків [25, с. 93].

Я.В. Бойко оцінював російське селянське переселення пореформеного періоду як вагомий фактор збільшення чисельності та темпів приросту населення Південної України, покращення розміщення виробничих сил та території краю, розширення старих та виникнення нових населених пунктів [5, с. 116]. Відносно швидкий розвиток ринкових відносин на цій території і, відповідно, можливість заробити гроші на життя приваблювали вихідців із інших губерній Росії. Туди прибували переселенці із 47 губерній Європейської частини імперії [26, с. 38-45]. Найбільшу кількість мігрантів в українських землях у досліджуваній період давали губернії Центрального чорноземного району: Воронежська, Курська, Орловська, Пензенська, Рязанська, Тамбовська, Тульська [27, с. 93]. Основна маса селян, які приїздили на заробітки на Південь України, були вихідцями з Курської, Воронежської, Орловської, Тверської губерній [28, с. 81]. На початку ХХ ст. навіть при постійному зменшенні питомої ваги прийшлих найманих робітників у сільському господарстві Півдня України загальна частка наймитів складала близько 70%. Зменшення питомої ваги наймитів з російських губерній на початку ХХ ст. було пов'язане із мобілізацією у 1904 – 1905 рр. значної частини чоловіків до армії [29, с. 166]. Однак на заваді русифікації стояло різне ставлення до місцевих та до прийшлих робітників. Як правило, пояснювалося це беззахисністю наймитів у чужій місцевості, де вони не знали, як захистити свої права, та тим, що у відхожі сільсько-господарські промисли йшло переважно найбідніше селянство, що змушувало терпіти, аби отримати так необхідний їм заробіток. А наймачі боялися помсти за свої дії з боку місцевих селян [30, с. 76], [31].

Відповідно до планів царського уряду переселенці мали не втрачати зв'язок із родичами, що залишилися на території російських губерній, і заохочувати їх до переселення на нове місце для «посилання російського елементу» у «малоросійському краї». Газета «Киевлянин» у 1899 р. вказувала на те, що на Південь України щорічно наприкінці століття переселялося від 60 до 140 тис. осіб [32].

Окрім того, на південь переселялися мешканці Білорусії. Кількість офіційних переселенців, що перемістилися на територію Південної України з дозволу уряду, становила понад 163 тис., а тих, хто самовільно прибув у даний регіон, налічувалося понад 340 тис. чол. В цілому ж за період 1861 – 1888 рр. понад півмільйона селян мігрували на південноукраїнські землі. За неповними даними тільки у Катеринославській, Таврій-

ській та Херсонській губерніях налічувалося 157 тис. не приписаних до сільських общин самовільних переселенців з різних губерній Росії, а загальна кількість таких переселенців могла сягнути 300 тис. чол. [27, с. 100]. А О.І. Лугова називає цифру в 550 – 650 тис. чол. сільськогосподарських робітників, які щорічно прибували на Південь України у 80 – 90-х роках XIX ст., що становило 60 – 65% усього чисельного складу сільськогосподарського пролетаріату [28, с. 83-87].

Звичайно із всієї маси переселенців дуже складно визначити всіх тих, хто прибув виключно з російської території, адже система обліку населення на той час була ще недосконалою. Однак хоча приплив в Україну російських селян і не міг радикально змінити ситуацію на селі, але все ж певною мірою сприяв поширенню русифікації краю. За даними Я. Бойко, все слов'янське населення, яке жило на Півдні України, складало 78,2%. На долю українців припадав 56,1%, росіян – 21,4% та білорусів – 0,7% [5, с. 130]. Таким чином, на кожного п'ятого українця припадало по одному росіянину. Такий відносно великий відсоток російськомовного населення, яке засновувало свої власні поселення на українських землях, і сприяв поширенню русифікації в Україні.

Український історик І. Крип'якевич вказував на ще один аспект колонізації та переселення. Він наголошував, що під тиском зростання населення України українське селянство почало відчувати земельний голод і стало пересуватися на нові землі, причому цей процес значно прискорився після зняття у 1881 р. давніх колонізаційних обмежень. Важко було сказати, чи це було марна витрата народних сил, чи творення майбутніх українських поселень [33, с. 269].

Перехід землі з рук в руки також обумовлювався розоренням значної кількості поміщицьких маєтків, які не змогли пристосуватися до ведення господарства в нових умовах. Тільки за 1883 – 1902 рр. між покупцями і поміщиками Поділля було укладено 5710 угод [3, с. 25].

Тут варто додати, що царський уряд заохочував переселення в Україну не тільки мешканців російських губерній. Починаючи з часів правління Катерини II, російський уряд активно проводив політику заохочення міграції в Україну німецьких переселенців [34, с. 19]. Причому німецькі колоністи вважалися більш «благонадійними», аніж представники інших західних націй. Однак, сприяючи переселенню німецьких колоністів, царський уряд суворо слідкував, щоб вони не склали серйозної конкуренції росіянам у плані придбання земель [19, с. 46].

До України переселялися і вихідці з Молдови, але в основному ще наприкінці XVIII ст. Причому якщо в Херсонській губернії мали навіть місце факти асиміляції молдованами українських сіл, то на території Поділля спостерігався зворотний процес, що пояснюється тим, що українські культурні традиції тут мали більш глибокі етнічні корені, ніж у Херсонській губернії, а також великою питомою вагою українства [35, с. 67]. Тут слід вказати, що кількість вихідців з Росії на Херсонщині була більшою, аніж на території Поділля. Тобто цей факт послаблював позиції українства перед їх асиміляцією з боку не тільки росіян.

Отже, збільшення питомої ваги росіян серед населення на Півдні України сприяло асиміляції окремих українських сіл представниками інших народів.

Після відміни кріпацтва міграційні процеси заохочувалися російським урядом ще з однієї причини. Вже з кінця 1860-х років поміщики України з неприхованою тривогою констатували зменшення необхідної кількості селян-заробітчан під час проведення літніх польових робіт. І хоча майже 90% українських хліборобів наприкінці XIX ст. все ж змушені були вдаватися до заробітків у поміщицьких маєтках, ступінь їх участі, а отже, й обсяг виконуваних робіт не був стабільним.

Значною мірою стихійність сільськогосподарського ринку робочої сили зумовлювалася щорічним рівнем добробуту кожної селянської родини, а почасти – залученістю хліборобського населення у відхожі промисли, активністю міграційних та урбанізаційних процесів, які держава не могла проконтролювати. Причому чим більшим був урожай, тим ймовірніше зернові та інша продукція поміщицьких полів могли залишитися не зібраними, оскільки українські селяни прагнули обробити у першу чергу свої земельні ділянки [36, с. 91].

Залучення до польових робіт вихідців з неукраїнських губерній, на перший погляд, могло вирішити проблему із нестачею робочих рук у поміщицьких маєтках. З іншого боку, російські селяни-емігранти прагнули отримати свою ділянку землі і зайняти відповідне місце у виготовленні сільськогосподарської продукції. Царат бачив у цьому не тільки економічну вигоду, а й геополітичну [19, с. 12]. Ці губернії мали стати за будь-яку ціну виключно російськими [19, с. 9].

Російські чиновники розглядали Південно-Західний край у плані отримання прибутків як один із найбільш прибуткових у імперії [37]. Наслідком такого стану речей було також і посилення селянських заворушень, пов'язаних у першу чергу із економічними причинами [38, с. 14]. З іншого боку, царські урядовці відзначали, що російські селяни (у документі їх названо прямо – «російські колонізатори»), переселяючись в Україну, розташовувалися переважно у Київському та Чигиринському повітах, а в глибину краю вони не йшли [39, с. 15].

Все це спричиняло поступову зміну пріоритетів української національної свідомості. Цьому певною мірою сприяли виробничі відносини в Україні, що склалися протягом багатьох років. Наявність чорноземних ґрунтів, що давали принципову можливість виживання одноосібним господарствам, робила вигідною працю кожного умовного селянського господарства, яке в економічному плані залишалося незалежним від сусідів. Система праці в Україні не диктувала швидкого об'єднання її мешканців для спільного задоволення економічних потреб. Українці мали досить можливостей для того, щоб прохарчуватися на власній землі без організаційної допомоги державних органів, які розглядалися тривалий час як захисники населення у період війни. Цей індивідуалізм ставав на перешкоді необхідності національного об'єднання. Економічні інтереси переважної частини українського суспільства не збігалися з боротьбою за національний суверенітет і це позбавляло український сепаратизм широкої соціальної бази [40, с. 44].

Відсутність власної державності призвела до відсутності усвідомлення населенням факту власного панування на своїй землі. Більшість українців вважали себе повноправними господарями тільки у власній оселі, сім'ї і не пов'язували своє прагнення до влади із володарюванням у власній державі. Росіяни ж, відповідно до планів царського уряду, мали сприяти обрусінню краю [19, с. 28].

Потяг до влади, який спонукав людину до певних вчинків, в українців обмежувався прагненням не віддати свого у стосунках із односельцями. Відомо, що людина чинить ті чи інші дії, прагнучи відчутти ті чи інші почуття. Багато українців відмовлялися від боротьби за владу на своїй власній території, боячись втратити те, що вони вже надбали в процесі свого життя. Відносна забезпеченість населення продуктами харчування, яку забезпечували родючі ґрунти, призвела до широкого розповсюдження консервативної ідеології в українському суспільстві. Навіть до останнього часу лібералізм, як ідеологія економічно сильних, впевнених у своїх діях людей, не поширена в Україні, де переважають консервативні настрої, які акумулюються у прагнення зберегти те, що вже існує. З цієї ж причини революційні ідеї також часто не знаходили відгуку в серцях українців, які сприймали їх позитивно тільки у випадку безпосередньої загрози основі їхнього

економічного існування – землі. Можливо, розуміючи це, царський уряд мав на меті не реквізувати поступово українські землі, а по можливості якомога швидше, спираючись на підтримку банківської системи, домогтися перекуплення їх росіянами [19, с. 37]. У газеті «Киевлянин» від 13 грудня 1891 року містилося твердження, що великоросійська селянська колонізація є явищем своєчасним та цілком виправданим, оскільки вона посилювала проросійські сили цього краю [41].

Царський уряд зобов'язував місцевих чиновників в Україні передавати вільні землі виключно росіянам [42, с. 4]. З іншого боку, А. Міллер зазначав, що продажність місцевої російської адміністрації в Україні стояла на заваді виконання розпоряджень уряду, в результаті чого більше половини земель залишилися в руках у поляків [43]. З метою обрусіння частини Правобережної України там було заборонено купляти землю католикам [22]. Їх маєтки масово продавалися за борги, особливо після польського повстання 1863 р., а також несплати контрибуції, накладеної після його поразки. Російська преса закликала зберігати на колишніх польських землях, що входили до України, попередній лад лише у тому випадку, якщо це не шкодило російським інтересам [44]. Можливо, тому російські урядовці вже у 1889 р. відзначали великі успіхи у справі позбавлення землі поляків і передачі її росіянам [45, с. 14]. З іншого боку, у пресі лунали думки щодо більшої економічної доцільності переселення до краю не селян, а робітників з Росії, які б могли скласти гідну конкуренцію у справі розвитку промисловості євреям [41].

В Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. економічна могутність зосереджувалася в руках міських жителів, переважна більшість яких були не українцями. Загально-російські монополістичні об'єднання, які фінансувалися за підтримки царату, приносили прибутки від 30 – 40% вкладеного капіталу до більш як 300% [46, с. 36]. У газеті «Киевлянин» у 1889 р. писалося, що майбутнє гірничої промисловості імперії не за Уралом, а за Півднем Росії [47].

Будівництво промислових підприємств у переважній більшості випадків збагачувало не українців, а іноземних інвесторів. Як зазначала газета «Заря», одним із економічних наслідків переселення російських селян в Україну було різке збільшення ціни на землю [48]. А українські селяни часто не могли собі дозволити змагатися з російськими в економічній могутності і не останню роль у цьому відіграла державна підтримка російських колонізаторів, що всіляко вихвалялося у пресі [49], [50]. У газеті «Киевлянин» у 1892 р. констатувався факт переваги російського землеволодіння у Київській губернії та у двох інших правобережних губерніях [51]. А серед першочергових завдань російського уряду цей друкований орган називав подальший розвиток російського землеволодіння в краї, розвиток російського торговельно-промислового класу на Правобережжі [52]. Отже, спираючись на російське землеволодіння в Україні, російська влада розраховувала й на посилення свого політичного впливу в краї.

За соціальним складом серед промисловців підросійської України переважали поміщики (40,5%), купці посідали другу позицію після землевласників (27,8%), за ними йшла група міщан (23,3%), а селяни складали 2,3%. Як бачимо, до підприємництва залучалися ті стани, які мали для цього певні кошти, тобто підприємливі поміщики та торгівці [53, с. 85]. Але вони отримали певну економічну могутність за підтримки правлячого російського уряду, з яким мали спільні економічні інтереси. Це, в свою чергу, стояло на перешкоді трансформації українських промисловців та підприємців у політично активних, національно свідомих мешканців України, які б могли відстоювати власні національні інтереси.

Загальне ставлення українців до припливу росіян на Правобережжя висловлене у листуванні М. Юзефовича про політичний стан в південно-західних губерніях. Він писав,

що у кожному місті, у всіх галузях управління виявляється «зухвале озлоблення проти Престолу та російської народності» [54, с. 5]. М. Юзефович вважав за краще збільшити у краї кількість не чиновників російського походження, а землевласників [55, с. 21]. З іншого боку, К. Щукін, виступаючи у газеті «Киевлянин», вважав, що основою російської могутності у Південно-Західному краї мають стати саме російські чиновники [56]. Для заохочення переїзду до України російських чиновників були встановлені певні привілеї для них, що полягали у збільшенні кількості нагород, полегшенні процедури кар'єрного зростання тощо [57].

З приводу різних форм опору українства російській експансії газета «Киевлянин» писала про визнання прав кожної народності, але у своїх межах та на своєму місці, а тому варто відстоювати права саме російської народності, оскільки вона розглядала Південно-Західний край як споконвічно російський, хоча й такий, що має свої особливості [58].

Отже, з наведеного вище матеріалу можна зробити наступні висновки: по-перше, значна кількість мігрантів з російських губерній звикли розглядати українські землі як свою власну територію. Тому переселення російських робітників і селян в Україну часто розглядалося не тільки як колонізація, а й як повернення до рідної землі. Це опосередковано підтверджувалося й стилем складення документів російськими урядовцями про стан справ в Україні: у значній їх частині українці («малороси») не виділяються як самостійна соціальна група. Автори багатьох документів розрізняють настрої та прагнення лише росіян, поляків та євреїв.

По-друге, приплив великої кількості російських робітників в Україну суттєво змінив ситуацію у великих промислових центрах, де російська мова поступово перетворювалася на основну мову для спілкування. У сільській місцевості вплив переселенців, як знаряддя русифікації, був менш помітним. Переважна більшість вітчизняних селян не забували національні звичаї і традиції. Але наявність у більшості випадків лише пасивного опору припливу росіян не могла суттєво впливати на політику уряду, який за допомогою державної підтримки забезпечував відносно високі темпи колонізації росіянами українських земель. Переселення росіян до України, звичайно, сприяло русифікації краю.

По-третє, лише потужна національна економіка може витримувати приплив іноземців і залишатися національною. І, навпаки, відсутність міцного національного виробника, поєднана із активною чужоземною колонізацією, руйнувала не тільки підвалини національної економіки, а й завдавала суттєвої шкоди національній самосвідомості, де формувався стереотип сприйняття власної держави (території, виробника) як слабкої порівняно із сильними сусідами. Такий стереотип, з огляду на слабкість вітчизняного виробника, зберігається певним чином у свідомості українства і до останнього часу.

По-четверте, в Україні національна буржуазія не захищала національних прагнень, оскільки її економічна діяльність була тісно пов'язана із роботою російського уряду, а її представники в основному походили із дворянства та купецтва, тобто тих соціальних груп, які своїм добробутом великою мірою були зобов'язані царату. Відсутність економічних стимулів для захисту національних інтересів українства робила вітчизняну буржуазію перепорою на шляху створення національної державності.

По-п'яте, серед переселенців-росіян було порівняно багато бідних селян, які сприяли процесу русифікації несвідомо. Їхнім головним завданням, на відміну від заможних промисловців і підприємців, було прохарчувати свої сім'ї, а не економічно утвердитися в краї. Бідні селяни-росіяни як наймані робітники часто не могли конкурувати із своїми місцевими колегами у якості праці, оскільки попервах не були ознайомлені із місцевими умовами праці. Але їхня необізнаність із способами захисту своїх прав у новій місцевості суттєво «підвищувала» їхню конкурентоздатність, оскільки незнання власних прав дозволяло сплачувати їм меншу зарплату, ніж місцевим працівникам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нестеренко О. Розвиток капіталістичної промисловості і формування пролетаріату на Україні в кінці XIX і на початку XX ст. / О. Нестеренко. – К. : Держполітвидав, 1952. – 180 с.
2. Картавцова Е. Обрусение землевладения в юго-западном крае / Е. Картавцова. – К. : Тип. И.И. Заводского, 1877. – 152 с.
3. Реннинг Р.Ф. Движение землевладения в Подольской губернии / Р.Ф. Реннинг // Экономическая жизнь Подолии. – 1913. – № 18-19.
4. Якименко Н.А. Аграрные миграции в России (1861 – 1917 гг.) / Н.А. Якименко // Вопросы истории. – 1983. – № 1. – С. 17-31.
5. Бойко Я.В. Заселение Южной Украины. 1860 – 1890 гг. / Я.В. Бойко. – Черкассы : Сіяч, 1993. – 156 с.
6. Слюсаренко А.Г. Новітня історія України / А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусев, В.П. Дрожжин. – К. : Вища шк., 2000. – 663 с.
7. Сарбей В.Г. Становлення і консолідація нації та піднесення національного руху на Україні в другій половині XIX ст. / В.Г. Сарбей // Український історичний журнал. – 1991. – № 5. – С. 3-16.
8. Уперенко М.О. Економічна історія України / М.О. Уперенко, Е.А. Кузнецов, Г.К. Парієнко [та ін.]. – Х. : ТОВ Одісей, 2004. – 496 с.
9. Парасулько О.А. Питання про становище робітничого класу України в другій половині XIX ст. / О.А. Парасулько // Український історичний журнал. – 1958. – № 6. – С. 59-77.
10. Киевлянин. – 1890. – № 181. – 17 авг.
11. Сельское хозяйство Украины. – Х. : Н.К.З, 1923. – 232 с.
12. ЦДАК, ф. 301, оп. 1а, спр. 1019, арк. 4, арк. 10.
13. ЦДАК, ф. 614, оп. 1, спр. 129, арк. 37.
14. ЦДАК, ф. 1695, оп. 1, спр. 12, арк. 2, 5-6.
15. ЦДАК, ф. 574, оп. 1, спр. 111, арк. 3.
16. ЦДАК, ф. 619, оп. 1, спр. 263, арк. 385.
17. ЦДАК, ф. 619, оп. 2, спр. 127, арк. 1.
18. ЦДАК, ф. 442, оп. 47, спр. 481, арк. 193.
19. ЦДАК, ф. 442, оп. 815, спр. 151, арк. 2, арк. 5, арк. 9-9 (на звороті), арк. 12 (на звороті), арк. 24 (на звороті), арк. 28, арк. 37 (на звороті), арк. 46 (на звороті), арк. 55.
20. Якименко М.А. Земельна оренда на Україні в період капіталізму / М.А. Якименко // Український історичний журнал. – 1991. – № 2. – С. 54-63.
21. ЦДАК, ф. 442, оп. 816, спр. 80, арк. 4-4 (на звороті).
22. Білобровець О. Антипольські заходи царату в контексті політики русифікації на території Правобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. Білобровець // Мандрівець. – 2005. – № 3. – С. 31-34.
23. ЦДАК, ф. 442, оп. 670, спр. 3, арк. 3.
24. ЦДАК, ф. 442, оп. 670, спр. 1, арк. 231.
25. Десятніков І.В. Попит на найману працю у поміщицьких господарствах України в кінці XIX – на початку XX ст. / І.В. Десятніков // Український селянин. – 2003. – № 7. – С. 93-95.
26. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Т. XIII: Екатеринославская губерния; Т. XXI: Таврическая губерния; Т. XLVII: Херсонская губерния.
27. Бойко Я.В. Аграрна колонізація Південної України (60 – 80-ті рр. XIX ст.) / Я.В. Бойко // Український історичний журнал. – 1989. – № 10. – С. 93-101.
28. Лугова О.І. До питання про чисельність сільськогосподарського пролетаріату на Півдні України в останній чверті XIX ст. / О.І. Лугова // Український історичний журнал. – 1959. – № 2. – С. 77-88.
29. Десятніков І.В. Структура найманих сільськогосподарських робітників України в кінці XIX – на початку XX ст. / І.В. Десятніков // Український селянин. – 2004. – № 8. – С. 164-168.
30. Десятніков І.В. Умови праці найманих сільськогосподарських робітників на Україні в кінці XIX – на початку XX століття / І.В. Десятніков // Український селянин. – 2002. – № 6. – С. 112-114.
31. Десятніков І.В. Становище українського селянства як передумова поширення найманої праці у сільському господарстві України в кінці XIX – на початку XX ст. / І.В. Десятніков // Український селянин. – 2002. – № 5. – С. 51-54.
32. Киевлянин. – 1894. – № 146. – 28 мая.
33. Крип'якевич І.П. Історія України / Крип'якевич І.П. – Л. : Світ, 1990. – 519 с.
34. Кулинич І.М. Німецькі колонії на Україні (60-ті роки XVIII ст. – 1917 р.) / І.М. Кулинич // Український історичний журнал. – 1990. – № 9. – С. 18-30.

35. Тучинський В.А. Українсько-молдавські зв'язки та переселення молдавського народу на південь України з найдавніших часів до кінця XIX століття / В.А. Тучинський // Україна: минуле, сьогодення, майбутнє : зб. наук. праць. – К., 1999. – С. 60-69.
36. Присяжнюк Ю.П. Ринкова еволюція аграрних відносин в Україні (друга половина XIX ст. – 1905 р.) / Ю.П. Присяжнюк, Л.М. Горенко // Український історичний журнал. – 2000. – № 5. – С. 88-97.
37. Києвлянин. – 1873. – № 3. – 6 янв.
38. ЦДІАК, ф. 442, оп. 804, спр. 8, арк. 14.
39. ЦДІАК, ф. 442, оп. 816, спр. 224, арк. 15 (на звороті).
40. Грон В.В. Капіталістичні перетворення в аграрному секторі економіки Наддніпрянської України у контексті національного розвитку другої половини XIX століття / В.В. Грон // Український селянин. – 2002. – № 5. – С. 44-48.
41. Києвлянин. – 1891. – № 270. – 13 дек.
42. ЦДІАК, ф. 442, оп. 815, спр. 463, арк. 4.
43. Миллер А.И. Россия – Украина: история взаимоотношений / А.И. Миллер, В.Ф. Репринцев, Б.Н. Флоря. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 248 с.
44. Києвлянин. – 1871. – № 12. – 31 янв.
45. ЦДІАК, ф. 442, оп. 527, спр. 79, арк. 14.
46. Потолов С.І. Початок монополізації гірничої і гірничо-заводської промисловості України в кінці XIX ст. / С.І. Потолов // Український історичний журнал. – 1958. – № 2. – С. 21-38.
47. Києвлянин. – 1889. – № 79. – 8 апр.
48. Заря. – 1885. – № 16. – 19 янв.
49. Триельский М. К вопросу о применении «правил 27 декабря 1884 года относительно приобретения в собственность, залога и арендования в девяти западных губерниях земельных имуществ, вне городов и местечек расположенных» / М. Триельский // Заря. – 1885. – № 24. – 29 янв.
50. Києвлянин. – 1893. – № 116. – 27 апр.
51. Києвлянин. – 1892. – № 327. – 25 нояб.
52. Києвлянин. – 1892. – № 149. – 31 мая.
53. Сергієнко Ю.Г. Формування торгово-промислової та сільськогосподарської буржуазії в Україні у другій половині XIX ст.: регіональний аспект / Ю.Г. Сергієнко // Український селянин. – 2003. – № 7. – С. 85-87.
54. НБУ ІР, ф. II 30096, арк. 5.
55. НБУ ІР, ф. II 30097, арк. 21 (на звороті).
56. Києвлянин. – 1866. – № 96. – 15 авг.
57. Києвлянин. – 1870. – № 9. – 20 янв.
58. Києвлянин. – 1864. – № 1. – 1 июля.

Л.И. Синявская

Российские правительственные инициативы в отношении переселенческой политики в Украине и их реализация во второй половине XIX – в начале XX вв.

Работа посвящена комплексному анализу причин миграционных движений второй половины XIX – начала XX ст. как элемента русификаторской политики российского правительства, которая должна была содействовать постепенному подчинению собственно украинских земель во второй половине XIX века.

L.I. Synyavska

Russian Governmental Initiatives Concerning Transmigration Policy in Ukraine and Its Implementation in the Second Half of 19th – the beginning of 20th Century

The work is devoted to complex analysis of the causes of migration waves as an integral part of Russification policy of the Russian government which had to promote to gradual submission of Ukrainian lands in the second half of 19th century.

Стаття надійшла до редакції 16.07.2010.